

Makale Geliş | Received: 10.05.2020
Makale Kabul | Accepted: 20.07.2020
Yayın Tarihi | Publication Date: 15.09.2020
DOI: 10.20981/kaygi.792161

Aliye KARABÜK KOVANLIKAYA

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İstanbul, TR
Galatasaray University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, İstanbul, TR
ORCID: 0000-0002-4149-0718
akovanlikaya@gsu.edu.tr

Boş Kavram: Gerçekliğin Yitirilmesi

Öz

Bu makalede kavramların anlam bakımından boşalması ile gerçeklik hissinin yitirilmesi arasında, terimleri Kant düşüncesi çerçevesinde ele alarak bağlantı kurmaya çalışacağız. Filozoflar, hatta yanıltıcı doğası nedeniyle hissetme yetisine hiç güvenmeyenler bile bu yetide göz ardı edemeyecekleri bir şey bulmuşlardır. Hisleri bilginin tek kaynağı olarak gören ampirist filozofları ayrı tutarsak, Kant'ın hissetmeye yönelik tutumunu, bir bilme yetisi olarak hissetmenin itibarını iade etme diye tarif etmek haddini aşan bir ifade olmayacaktır. Kant'a göre hissetme, düşünme yetisi kadar değerli ve kaynak teşkil edici bir bilme yetisidir. Bu makalede, hissetme yetisini vazgeçilmez kılan şeylerin, his ile ilgili tek şüphe götürmez şey olan her hissin tekliği ile genel olarak kabul edildiği gibi irademizden bağımsızlığı olduğunu tespit edeceğiz. Kant'a göre gerçekliğin ne olduğunu ve insan bilgisi bakımından nasıl sadece tezahürlere sınırlandırılmış olduğunu açıkladıktan sonra, bir kavramın kapsamı (veya küresi) ile içeriği arasında yaptığı ayrımı ve içeriğin kapsam genişledikçe daralmasını değerlendireceğiz. Son olarak ise, bu ayırmadan hareketle 'sanal gerçeklik' olarak kullanıldığında gerçeklik kavramının boşaldığını, anlamını yitirdiğini öne süreceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kant, Gerçeklik, Gerçeklik Yitimi, Kapsam, İçerik.

Empty Concept: Loss of Reality

Abstract

In this essay, we will try to construct a relation between concepts' becoming empty of sense and loss of the sense of reality by taking each term in its Kantian sense. Throughout history, philosophers, even who do not lay much trust on sensibility due to its misleading nature, find something indispensable in it. If we let aside empiricist philosophers who take sensibility to be the sole source of cognition, it will not be extravagant to characterize Kant's approach as the restitution of the dignity of sensibility as a faculty of knowing, which is as equally valuable and original as the faculty of thinking. We will argue that what makes sensibility indispensable is what is indubitable in sensation, that is, its uniqueness and also, as a generally accepted fact, its independence from our will. After explaining what reality is according to Kant and how it is restricted to mere appearances in so far as human cognition is concerned, we will elaborate the distinction he makes between the extension (or sphere) of a concept and its content, and how the content diminishes due to the expansion of the concept's extension. Finally, depending on this distinction, we will argue that the concept of reality is emptied and denuded of sense when it is employed in the expression "virtual reality."

Keywords: Kant, Reality, Loss of Reality, Extension, Content.

I. Giriş

Beşte birini tamamlamak üzere olduğumuz yirmibirinci yüzyılda sanal gerçekliğin giderek daha baskın olması nedeniyle gerçeklik tasavvurumuzun epeyce değiştiğini, farklı ve dolayısıyla izafi gerçeklik tasavvurlarına zemin teşkil edecek bir ortak noktanın birçok kişi için kaybolduğunu düşünüyorum. Ortak ve bu nedenle bağlayıcı gerçeklik tasavvurunun yitilmesiyle hem kişisel hem topluluk hem de toplumsal düzeyde kendi gerçekliğimize hapsolmuş gibiyiz. Bunun en can yakıcı sonucu, yine hem kişisel hem de toplumsal düzeyde sağlıklı ve adil karar alabilme imkanının, dolayısıyla geleceğin yitirilmesidir. Gerçek ve gelecek kaybedildiğinde geçmişten geriye bişey kalır mı, kalırsa ne kalır, onların başına gelen geçmişin de başına gelir mi soruları, bu yazıda dikkate alamayacağımız fakat kendilerini dayatmalarına omuz silkip geçemeyeceğimiz sorular. Bu noktaya gelmemizi en azından kolaylaştıran ve hızlandıran şey, çok eski olmamakla birlikte her konuda hızlandığımız için eskimiş bir tamlamayı kullanacak olursak ‘iletişim araçlarının’, ‘çoğunluğun’ asla öngöremeyeceği şekilde ‘gelişmesi’ elbette. O kadar geliştiler ki, iletişmeden ‘var’ olamıyoruz, neredeyse. Karşılıklı iletilenden ziyade iletişimcinin kendisi, ‘görünür’ olmayı, bu anlamda ‘var’ olmayı sağlaması nedeniyle kendi başına amaç haline gelmiş gibi. İletilenlerin birbirini tutmaması, genellikle kendi ‘gerçekliğimize’ uygun kişi ve çevrelerle iletişim, araçların sağladığı tadil etme kolaylıklarıyla yeni yeni gerçeklikler ‘üretebilmek’, bunların bir sonucu olarak kişisel ve toplumsal düzeyde tutarlılık beklentisinden ‘serbestleşmek’, istediğimiz kadar ve gibi gerçeklik oluşturabilmek; hepsi mümkün ‘görünüyor’.

Dilimizde ‘gerçeklik’ kelimesi bazen ‘hakikat’ ile eş anlamlı kullanılıyor. Hakikat de, İngilizceyi örnek alırsak ‘truth’ karşılığı olan ‘doğruluk’ ile. Türkçedeki ‘doğru’nun ahlaken olması gereken anlamındaki kullanımını da dikkate aldığımızda en azından dil düzeyinde bazı karışıklıklar doğuyor. Karışıklık gibi görünen şey, belki daha derinlerdeki kısmi veya tam örtüşmelere, ortak zeminlere işaret ediyordur. ‘Gerçeklik’ ‘realitas’ın da karşılığı. Latince ‘şey’ anlamına gelen ‘res’ kelimesinden türeyen,

‘şeylik’ anlamına gelen ‘realitas’ın. Burada konu edeceğimiz ‘gerçeklik’ de ‘realitas’ ve ondan türeyenlerin karşılığı olan ‘gerçeklik’; hakikat yerine, doğruluk yerine kullanılan gerçeklik değil. Hakikatin, doğruluğun (Eski Yunanca *aletheia*, Latince *veritas*) yanı sıra bir de ‘realitas’a niçin ihtiyaç duyulduğu sorusunu da bir yana bırakıp ‘şeylik’ anlamındaki gerçekliğimize dönelim.

Kısaca ifade edersek, gerçeklikle kast edilen ‘bişey’in (İng. *something*; Alm. *Etwas*) olmasıdır. Bişeyin ‘birer’ şey olmasının imkanını zihnin dışında bulan filozoflar genel olarak ‘realist’, zihinde bulanlar ise ‘idealist’ diye adlandırılır. Realistler kendi aralarında şeyleri zihnin hangi dışında (duyuların konusu olarak fiziksel ‘maddi’ dünyada mı veya mesela Platon’a atfedildiği gibi ‘idealar’ dünyasında mı) bulduklarına göre ayrılırlar. Benzer bir ayırım idealistler için de şeyleri zihnin hangi içine yerleştirdiklerine göre geçerlidir. Yine genel olarak söylersek, *bir* şey olma imkanını hissetme (Alm. *Sinnlichkeit*) yetisinde bulanlar ampirist, düşünme yetisi olarak anlaşılan akılda bulanlar ise rasyonalist diye anılır. Rasyonalistler hissetmeyi bir tür düşünme gibi, ampiristler düşünmeyi bir tür hissetme gibi ‘telakki’ ederler. Ampiristler için, bilginin kaynağının hisler olduğu iddiasına karşı çıkan güçlü şüpheli argümanları cevaplamak, hislerin güvenilirliğini tesis etmede önemlidir. Rasyonalistler için ise niçin düşünülenlerden bazılarının “şey” olabildiğini, düşünülmenin ötesine geçebildiğini, mesela ‘yaşandığını’ açıklamak temel konulardan bir tanesidir.

Özetle hisleri düşünce yapmanın, tıpkı düşünceleri his yapmak gibi kendince zorlukları vardır: Hisler hissedene özgü olmakla kalmaz, hissedilme yerine ve zamanına da özgüdür; bir his, hatırası sayesinde başka bir hisse benzetilebilir, onunla karşılaştırılabilir. Her hissın aslen bir hatıra olduğunu, hafızanın her hissetme fiiline müdahil olduğunu teslim etsek bile, ilk hatıra olarak his ile onun hatıraları arasındaki fark kapanmayacaktır. Her koku, doku, renk, ses, tat, her haz, her acı yegâne olduğu gibi yekpâredir. Hepsi gelip geçicidir; tekrarlanamaz, sürdürülemez, yinelenemez, ‘paylaşılamaz’, ziyaret edilemez; hepsinin hatırasını insan belleğinin imkanları dahilinde muhafaza etmek mümkün olmakla birlikte. Düşünce ise geneldir; aynı düşünceyi (mesela üçgen düşüncesini, sayıları, uçan atı) tekrar tekrar düşünmek, bir

cümlede özne yapıp, farklı farklı yüklemelerle belirlemek mümkündür. ‘Renkler ve zevkler tartışılmaz’ iken, düşünceler müzakere edilebilir, ‘iletilebilir’, doğrulanabilir, yanlışlanabilir, kayıtsız kalınabilir, inanılabilir vs. Bundan başka insan kendi düşüncelerini kısmen de olsa denetleyebilir, bir şeyi düşünmeyi özellikle isteyebilir veyahut o düşünceden uzaklaşabilir; hisler için bu söz konusu değildir. His organı işlevini yerine getirdiği sürece ona karşılık gelen ‘şey’i hissederiz; hissetmemek için organın işlemlerini engellemek, göz yummak, kulak tıkamak gerekir. Ayrıca arzuladığımız bir şeyi hissedebilmek kendi çabamızın yanı sıra başka şeylerin de ‘yolunda gitmesine’ bağlıdır. Dolayısıyla ne hislerden ne düşünmeden kolay vazgeçilir. Vazgeçildiğinde bile hissetmeyi ikame edecek bir şey bulunur mutlaka. Hisleri hep şüpheli gören, histe şüphe götürmeyi ise düşünmeye yerleştiren ‘rasyonalist’ Descartes bile, böylece kaybettiğini iki yaratılmış ‘res’ tanıyarak bulur: ‘Düşünen şey’den ayrı bir de ‘uzanan şey’ (Descartes 1985: 210).

Descartes’ın genel olarak biri ‘ruh’ diğeri ‘madde’ diye anılabilecek iki yaratılmış cevherde ifadesini bulan düalizmini Kant zihninin (Alm. *Gemüt*) içine yerleştirir. Descartes’ta hep şüpheli kalan hisler, Kant’ta tam da insanın bilebileceği tek realitenin malzemesine bağlanacak şekilde değerlendirilir. İnsanın hislerine ‘aldanması’, hislerin yanıltılması ihtimali sürmekle birlikte düşünme yetisi olarak anlaşılan akıl düzeyindeki önü alınamayacak daha vahim ‘aldanmanın’ açığa çıkarılmasında, saf aklın eleştirisinde hissetme yetisinin itibarı iade edilir: “İnsan bilgisinin iki kökeni vardır; müdrike (*Verstand*) ve hissetme diye. Bunlar, bizce bilinmeyen ortak bir kökten doğuyorlardır, belki.” (Kant 1998: A 15 / B 29).¹

II. Bilme Yetileri, Gerçeklik Kavramı, İçerik ve Kapsam

II.1. Bilme Yetileri Düalizmi

Kant *Saf Aklın Eleştirisi*’nde söz konusu iki yetinin işleyişini a priori bilgiye imkan verecek şekilde açıklar. Bilme bakımından iki yetinin birbirine hiçbir üstünlüğü

¹ Kant’ın eserlerinden çeviriler, “Kaynakça”da yer alan İngilizce ve Fransızca eserler, Almanca eserlerle karşılaştırılarak yazar tarafından yapılacaktır.

yoktur. Hiçbiri tek başına bilmek için yeterli değildir (A51 / B75). Yine de bir öncelik vardır; bilineceklerin verilmesi düşünülmelerini önceler (A19 / B33). Hissetme bilinecekleri kabul eden yetidir; bu nedenle kabullenicidir, düşünme ise kendiliğindedir. Hissetmeden görüler, düşünmeden kavramlar doğar ki, bilincimizde görü ve kavramdan başka temsil yoktur. Görü mütekalbine (*Gegenstand*) aracısız bağlanırken, kavram (varsa eğer) mütekalbine en sonuncusu görü olmak zorundaki başka temsiller aracılığıyla bağlanır.

Kant’ın ikiliği zihne taşınması, Descartes’ta tek faaliyeti düşünme olduğu için zihne (Fr. *esprit*; Lat. *mens*) indirgenen ruha (Fr. *âme*; Alm. *Seele*) düşünmeden başka kabiliyetler atfetmenin yolunu açar. Descartes’ta *ruh* sadece düşündüğü için *zihin* ile aynı şeyken, Kant’ta *zihin* hem düşünüp hem hissedebildiği için *ruhun* düşünmeden başka yetileri olabilir. Hissetmenin *bildiğimiz kadarıyla* bağımsız bir yeti olarak taltif edilmesi, kısaca söylemek gerekirse, Descartes’taki ruhtan ayrı uzamlı şeyin, içindekilerle birlikte uzay diye anlaşılabilir olarak ruhun içine alınması demektir. Bilmenin, hissedilen düşünülmesi diye anlaşıldığı, tek tek hassalardan gelenlerin olsa olsa ampirik bilgiye malzeme olabileceği bu çerçevede a priori bilgiyi mümkün kılmanın tek yolu, uzay içindekilerle düşünülebilirken, içindekiler uzaysız düşünülemez (A24 / B38) gerekçesiyle uzayı içindekilerle beraber içeriye taşımak, böylece uzay (veya Descartes’taki uzam) ile zamanı aynı seviyeye getirmektir; tek farkla: uzay içimde olmakla birlikte dışımda temsil etmenin şartıyken zaman içimde temsil etmenin dolaysız, dışımda temsil etmenin dolaylı şartıdır. Kant saf aklın eleştirisini ve bunun üzerinde inşa edilecek saf akıl sisteminin imkanını sentetik a priori bilgi nasıl mümkündür sorusuna, yani bilineceklerin ancak hissen verildiği, aklen hiçbir bilineceğin verili olmadığı bir çerçevede, verili olanın analizinden ibaret olmayan, fakat a priori olan bir bilginin imkanına dair soruya indirgemeyi başarmıştır. A posteriori bilginin zıttı olarak a priori bilgi, aksi mümkün olmama (zorunluluk) ve istisnası olmama (evrensellik veya tümellik) ile damgalanmıştır (B4). Uzay ile zamanın hissetmenin a priori formları olmasından (*bkz.* A267 / B42 ve A32-33 / B49-50)

anlaşılması gereken budur. A priori bilgi, kabaca söylersek uzay ile zamanın bilgisidir; a posteriori ve ampirik bilgi ise uzay-zamandakinin.

II.2. Neleri Bilebiliriz?

Bilme için oluşturulan bu çerçevenin zorunlu sonucu insanın şeyleri olduğu gibi değil zuhur ettiği gibi bilmesidir. Zaten Kant’a göre insanın bilinene kendi katmadığı şeyi a priori bilmesi mümkün değildir. Bir şey kattığında da bildiğini olduğu gibi bilemez. Ne uzay ne zaman ne de içindekiler bilenden bağımsız, ‘kendinde şeyler’dir; yani bilenden bağımsız hiçbir şeylikleri, hiçbir gerçeklikleri yoktur. Bilebileceklerimiz bunlar olduğuna göre biz ‘şeylerin kendilerini’, (bizden ayrı anlamında) ‘kendi başlarına’ veya ‘kendinde’ (bizden bağımsız anlamında) şeyleri değil tezahürleri bilebiliriz. Bu demek değildir ki uzayın, zamanın ve içindekilerin hiçbir gerçekliği yoktur. Uzay ve zaman ampirik bakımdan gerçek, transandantal yani tecrübeye zemin teşkil etmeleri bakımından idealdir; bunlardan ayrı olarak düşünüldüklerinde ise hiçtirler (*bkz.* A28 / B44 ve A35-36 / B52). Uzay ve zaman içlerindeki ampirik malzemedan bağımsız olarak düşünüldüklerinde saf kavramlar olarak a priori bilimlerin (geometri, aritmetik ve en temel ilkeleri bakımından doğa bilimi) konusunu teşkil ederler. İçlerindeki tezahürlerin bilimin konusu olması da bu sayededir. Tezahürlerle dolu olmaları bakımından uzay ve zaman gerçektir; elbette ampirik açıdan.

Burada tezahürlerle dolu uzay-zamana yüklemeye çalıştığımız gerçeklik, Kant’a göre bir saf müdrike kavramıdır. Saf müdrike kavramları hissetmenin formlarının aksine verili değildir; düşünme faaliyetinin içinde üretilirler. Bu kavramların nasıl mümkün olduğu *Saf Aklın Eleştirisi*’nin en belirleyici ve bir o kadar zor meselesidir. Bu nedenle söz konusu kavramların, daha yaygın kullanılan isimleriyle kategorilerin dedüksiyonunu bir yana bırakıp, bir temel saf müdrike kavramı olarak gerçekliği kısaca tanıtmakla yetinelim.

II.3. Gerçeklik

Gerçeklik bir nitelik kategorisidir. İlk kategori olan nicelik gibi nitelik de bir büyüklük (*Größe*) kategorisidir. Bu iki kategori, temsillerin görüde edinilmesiyle (*Apprehension*) ilgili olduklarından matematik kategorileridir ve bu açıdan diğer iki kategoriden, bağıntı ve modalite kategorilerinden ayrılırlar (B110). Nicelik kategorileri olan birlik, çokluk ve bütünlük tüm büyüklüklere, saf büyüklük olarak uzay ve zaman aracılığıyla uygulanabilir. Bu nedenle saf geometri ve saf aritmetik (A162-166 / B202-207) ile hareketliden ve nedeninden ayrı bir şekilde sadece bir büyüklük olarak mülhaza edilen hareketin bilimi olarak foronomi (Kant, 2002a: 4:481-495) imkanlarını bu kategoride bulurlar. Bir büyüklük kategorisi olması nedeniyle nicelik kategorisiyle aynı tarafta yer almasına rağmen bilme dikkate alındığında nitelik kategorisinin uygulanabileceği tek şey sadece ve sadece uzay ile zamanı dolduran tezahürlerdir. Nitelik kategorileri gerçeklik (*Realität*), gerçekliğin değillenmesi (*Negation*) ve sınırlandırılması (*Limitation*) olduklarından, tüm niteliksel belirlenimler gerçekliğe dairdir. Bu kategoriyle belirlenen tezahürlerin bilinci histir (*Empfindung*). Gerçek, hisse uzay ve zamanda karşılık gelene yüklenebilir. Nicelik kategorisi altındaki büyüklükler uzamlıdır (*extensive*). Nitelik kategorileri altındakiler ise yeğin (*intensive*), yani dereceli büyüklüklerdir. Görü ister dış (zamanda olduğu kadar uzayda da yer tutan) ister iç (sadece zamanda yer tutan) görü olsun daima nicel uzamsal büyüklüğün bilincidir. Büyüklüğün niteliği yoksa saf büyüklüktür; nitelikliyse ampiriktir ve gerçektir. Niteliğin yeğin büyüklüğü uzamlı / yayılmacı / kaplayıcı değildir; bir anın (*Augenblick*) doluluk derecesine tekabül eder. Bu nedenle ona tekabül eden his de anlaktır. Gerçeklik sadece tezahürlere uygulanabilmesine rağmen bir saf a priori müdrike kavramıdır: Gerçeklik, tezahürlerde hisse tekabül eden gerçeğin / şeyin yeğin büyüklüğü haiz olması zorunluluğunu belirtir (A166 / B207).

Söz konusu zorunluluk tezahürlerdeki veya formları olarak uzay ve zamandaki değil, idraklerindeki zorunluluktur. Uzay ve zamanın bir *res* olarak idrak edilmesindeki bu zorunluluk, uzay ve zamana (elbette ampirik) gerçeklik sağlarken, ayrı bir şekilde ele

alındıklarında öznel olmaktan öte gidemeyecek hislere de tabi oldukları uzay-zaman sayesinde belli bir nesnellik kazandırır. Yine bu nedenle uzay-zamandaki değişim olarak hareketin hareketli (yani bir uzayı dolduran madde) bakımından incelenmesi nitelik kategorisi altında yapılır ve bir doğa bilimi olarak dinamiğin imkanı, itici kuvvet (*repulsive Kraft*) ve çekim kuvveti (*Anziehungskraft*) yoluyla tesis edilir (Kant, 2002a: 4: 496-535). Dolayısıyla, gerçeklik ‘şeylerin kendilerine’ değil ‘tezahürlerine’, tezahürün hissetme yetisinden gelen formları bakımından değil, his olarak bilincine varılan maddesi / malzemesi bakımından uygulanır. Nitelik kategorisi altında ortaya çıkan gerçeklik, diğer kategorilerin de nesnel geçerliliğini sağlar ve tecrübe bu şekilde tesis edilir. Kavramları mümkün tecrübeye temsil etmek onlara nesnel gerçeklik sağlamaktır; bu yapılamıyorsa kavramlarımız boştur (Kant, 2002b: 20: 276-279). Bazı kavramların ‘idea’ olmasının nedeni de tecrübeye herhangi bir gerçekliğe tekabül etmelerindeki imkansızlıktır (A313 / B370).

II.4. Kapsam ve İçerik

Kısaca özetlersek tüm kavramlarımızın zemininde saf müdrike kavramları olarak kategoriler vardır. Tüm kavramlarımız tümel temsillerdir ve bu açıdan tekil temsiller olan görülerden ayrılırlar. Kavramların formu sadece tümelliktir (Kant, 1997: 100 ve 2004: 589). Bu form kavramlara kural işlevini kazandırır. Genel olarak kategorilerle belirlenen tezahürler bütününe nasıl farklı farklı kavramlar altına yerleştirilebildiği ise Kant’ın genel hüküm öğretisinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesini gerektirir. Burada sadece kavramların kapsam ve içeriği ayırımına kısaca değinmekle yetineceğiz.

Bir kavramı iki şekilde mülahaza etmek mümkündür: “Her kavram, *kısmi kavram* olarak şeylerin temsili içinde içerilir; *bilgi zemini* olarak, yani damga (*Merkmal*) olarak ise bu şeyler onun altında içerilir. İlki bakımından her kavram bir içeriği, diğeri bakımından bir kapsamı (Alm. *Umfang*; İng. *extension*) haizdir.” (Kant, 1997: 104-105 ve 2004: 593). Biraz farklı ifadeyle tekrarlarsak, bir açıdan kavram temsilde içerilirken, başka açıdan o temsilin temsil ettiği şeyler o kavramda içerilir. Fakat bu iki içerilme aynı şekilde değildir. İlkinde kavram temsilin *çinde* içerilir, *kısmen* kavradığı temsil

ona içerik sağlar. İkincisinde ise temsil edilen şeyler kavramın altında içerilir ve bu açıdan kavramın kapsamını oluştururlar. Örnek vermek gerekirse, kırmızı kavramı elma temsilinde *kısmi kavram* olarak bir içerik bulur ve içinde içerilir. Bu temsilin temsil ettiği elmaların kırmızılıkları ise *kırmızı kavramının altında* içerilirler. “Bir kavramın içeriği ve kapsamı birbirine ters orantılıdır (Alm. *Verhältnis*); bir kavram *altında* ne kadar çok [şey] içerirse, *içinde* o kadar az şey içerir, ve tersi.” (Kant, 1997: 105 ve 2004: 593). Mesela, en genel kavram, kategorilerle belirlenen ‘genel olarak müteakbil kavramıdır’; mümkün olup olmamalarından bağımsız olarak düşünülebilecek her şey bu kavram altına düştüğü için kategorilerde düşünülen mantıksal birlikten başka bir şey değildir (A290 / B346-347).

III. Sonuç: Gerçeklik Kavramının Boşalması

Kant’ın gerçeklik kavramını aslen uzay zamanda zuhur edene uygulanabilecek şekilde tesis etmesi, kavramın analogik kullanımlarına da açıklık getirebilir. Mesela toplumsal gerçeklik, toplumun uzayında-zamanında zuhur edene uygulanır. Benzer şekilde tarihsel veya siyasi gerçeklikten bahsetmek mümkündür. Bunları gerçeklik kavramının kapsamını genişleterek içeriğini azaltan kullanımları olarak değil analogik fakat içerikli kullanımlar olarak değerlendirmenin daha uygun olduğunu düşünüyorum. Amacım, kelimenin olur olmaz gibi görünen kullanımlarına işaret etmek de değil. Türkçeye ‘gerçeklik gösterisi’ diye çevrilebilecek, çok eski olmayan bir geçmişte birçok kişinin zamanını dolduran ‘reality show’lar gibi mesela. Benzer şekilde sorun ‘sanal’ (İng. *virtual*) ve ‘gerçeklik’ kelimelerinin buluşmasında değil. Hislerle olan bağlantısı nedeniyle yaşanmışlıkla yüklü gerçekliğe ilişkin bu belirleme her dilde aynı şekilde olmasa da belli bir gerilim oluşturuyor elbette. Özellikle dilimizdeki sanal gerçeklik terimi içinde bulunduğumuz durum için belki de hiç öngörülmeleyen bir şekilde uygun düşüyor.

Gerçeklik ile his arasında kurulan bağ, her hissin yegâneliğini ve yekpâreliğini taşır. Gerçekliği karakterize eden şey yaşanmışlığıdır öncelikle. Bu yaşanmışlık görme, işitme, dokunma, kokusunu ve tadını alma, haz veya acı duyma biçiminde olabilir.

Sanal gerçekliğimiz ise görmeden görmek, işitmeden işitmektir. Elbette dokunmadan, kokusunu, tadını almadan; en azından şimdilik. Ayrıca bu tek taraflı da değil. Görülmeden görülmek, işitilmeden işitilmek, konuşmak sanal gerçekliğimiz. Bunları gerçeğinden veya sanal gerçekleri gerçekten ayıran şey kaydedilebilmeleri, tekrarlanabilmeleri, iletilebilmeleri, ‘paylaşılabilmesi’, iradeye tabi hale gelmeleri. Bunlar nedeniyle de modifikasyona çok açık olmaları. Dolayısıyla sanal gerçeklikte gerçeklik sadece kapsam genişlemesi nedeniyle içerik daralmasıyla yüz yüze kalmıyor; gerçek olamayacak şeyler de kapsama dahil oluyor. İçerik daralmakla kalmıyor; boşalıyor. Belki de yeni içerik eskisinin yerini alıyor. Çelişik, tutarsız gerçeklere alışıyoruz; birinden diğerine gidip gelebiliyoruz. Sanal gerçekler giderek vaktimizin daha çoğunu doldurmakla kalmıyor, doldurma derecesi de giderek yükseliyor; bu anlamda daha gerçek olduklarından daha etkili oluyorlar.

Kant’ın bilinenin gerçekliğini tesis etmek için ikisini de ‘asıl şeylere’ değil de tezahürlerine bağlamasının, gerçekliğin bugünkü durumuna gelmesinde bir kırılma anı oluşturduğunu düşünüyorum. Sanal gerçeklik, Kant’ın aldatıcı olduğu için çok dikkatli bir şekilde tezahürden (Alm. *Erscheinung*) ayırmaya çalıştığı parlamaya (Alm. *Schein*) benziyor. Kaçınmamız pek mümkün değil, yine de böyle olduğunu akılda tuttuğumuz sürece kanmama, teslim olmama imkanımız var, sanki. Hatta parlamanın tezahürü ele geçirmesi, tezahüre raptedilen gerçekliği asla irca etmeye, yüzümüzü asla dönmeye vesile olabilir.²

² Mesela, sanal gerçeklik klinik psikolojide gerçeklik yitimi tedavisinde çoktan kullanılmaya başlamıştır (Bkz. Üzümcü vd. 2018).

KAYNAKÇA

DESCARTES, R. (1985) “Principles of Philosophy,” *The Philosophical Writings of Descartes*, Vol. I, trans. J. Cottingham, R. Stoothoft ve D. Murdoch, pp. 179-291, Cambridge: Cambridge University Press.

KANT, I. *Akademieausgabe von Immanuel Kants Gesammelten Werken*, <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant>.

KANT, I. (1997). *Logique*. Tr. L. Guillermit, Paris: Libraire Philosophique, J. Vrin.

KANT, I. (1998). *Critique of Pure Reason*, ed. & trans. P. Guyer & A. Wood, Cambridge: Cambridge University Press.

KANT, I. (2002a). “Metaphysical Foundations of Natural Science”, *The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant: Theoretical Philosophy After 1781*, eds. H. Allison & P. Heath, trans. M. Friedmann, pp. 181-270, Cambridge: Cambridge University Press.

KANT, I. (2002b). “What Real Progress Has Metaphysics Made In Germany?”, *The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant: Theoretical Philosophy After 1781*, eds. H. Allison & P. Heath, trans. P. Heath, pp. 349-424, Cambridge: Cambridge University Press.

KANT, I. (2004). “The Jäsche Logic”, *The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant: Lectures on Logic*, ed. & trans. M. Young, pp. 517-640, Cambridge: Cambridge University Press.

ÜZÜMCÜ, E., B. AKIN., H. NERGİZ, M. İNÖZÜ & U. ÇELİKCAN (2018). “Anksiyete Bozukluklarında Sanal Gerçeklik”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 10(1): 99-117 (Doi: 10.18863/pgy.336593).